

Spiritualiteit bij Bonhoeffer: je komt hoe dan ook tot je bestemming op aarde

Maandag is de sterfdag van Dietrich Bonhoeffer. Een man om blijvend te gedenken, meent Kick Bras, want in zijn denken komen theologie en praktische ethiek samen. Bonhoeffers spiritualiteit heeft ook bijgedragen aan de opleving van protestantse monastieke gemeenschappen.

Interview

Nels Fahner

De theoloog Dietrich Bonhoeffer staat in Nederland zeer in de belangstelling. Er zijn in korte tijd drie biografieën over hem in het Nederlands vertaald, los van kleinere werken met selecties van zijn teksten. In een onlangs verschenen boek schrijft Kick Bras over de spiritualiteit van Bonhoeffer; verschillende thema's uit zijn leven en werk komen er in samen. De titel is *Voor het leven. De spiritualiteit van Dietrich Bonhoeffer*.

Over Bonhoeffer is al veel geschreven. Wat voegt uw boek daaraan toe?

„Binnen en buiten de kerk zoeken mensen naar spiritualiteit, dat wil zeggen naar een doorleefde visie op menswaardig leven. Anders gezegd: er is een groot verlangen naar geleefd geloof. Die invalshoek staat centraal in mijn boek omdat bij Bonhoeffer theologie, doorleefd geloof en praktische ethiek samenkomen - tegen de achtergrond van misschien wel de zwartste episode uit de geschiedenis. Over Bonhoeffers theologie zeg ik misschien niet zo veel nieuwe dingen, maar het gaat mij om de combinatie van theologisch denken, ethiek en hoe hij zelf zijn geloof geleefd heeft. Ik wil ook graag de breedte van zijn denkbeelden laten zien, en hoe ze met elkaar samenhangen. Er zijn wel boeken geschreven over zijn theologie, zijn ethiek, zijn visie op het gemeenschapsleven, maar in het Nederlandse taalgebied is er bijvoorbeeld nog geen uitvoerige studie gedaan naar zijn visie op meditatie en gebed. De kracht van mijn boek is dat het verband tussen al die terreinen meer naar voren komt.”

U schrijft dat hij 'van theoloog christen werd', en dat hij minder eerzuchtig werd. Hoe zat die overgang in elkaar?

„Die indeling van theoloog naar christen is een conclusie die zijn biograaf en vriend Eberhard Bethge heeft getrokken in zijn biografie van Bonhoeffer. In het jaar dat hij in Amerika verblijft en daar in contact staat met andere tradities, komt er een moment dat de Bergrede grote indruk op hem maakt. Theoloog zijn is voor hem dan niet langer alleen goed nadenken, het is vooral ook je geloof leven en beleven. Bonhoeffer schrijft ergens zelf in een brief dat hij eerst eerzuchtig was. Maar eigenlijk gaat hij op zijn eigen innerlijke verandering niet zo uitvoerig in. Het zijn meer hints die hij zo nu en dan geeft. Wat verder opvalt, is dat hij een enorme aandacht krijgt voor het mediterend lezen van de Bijbel.”

Bonhoeffer geloofde in Gods leiding, ook vlak na de mislukte aanslag op Hitler. Hoe kon hij die zaken rijmen?

„Hij heeft altijd sterk het gevoel gehad dat ons leven in de hand van God ligt. Dat heeft hij tot het eind toe vastgehouden. Die persoonlijke zekerheid gaf hem kracht en geborgenheid, ook toen hij vermoedde dat hij niet meer

vrij zou komen en zou worden omgebracht. Gods leiding betekent voor Bonhoeffer dus niet dat alles volgens het eigen plan verloopt. Als God ons leidt, dan leidt hij ons vooral naar zichzelf toe, schrijft hij ergens. We worden zo door God vastgehouden, dat we uiteindelijk onze bestemming bereiken. Maar God is geen *deus ex machina* die ingrijpt om ons te redden. Het betekent niet dat ons lijden wordt bespaard. God leidt ons meer door kracht te geven om verantwoordelijkheid te nemen. Je eigen beslissing kan tegelijk Gods leiding zijn. Wie handelt in vertrouwen op God zal merken dat er dingen gebeuren waarvan je beseft: zo is het goed. Zijn geloof in Gods leiding is dus niet een simplistisch denken dat God alle tegenwind wegveegt, maar wel dat je hoe dan ook op aarde tot je bestemming komt. Tegelijkertijd schreef hij ook dat de dood, toen die dichtbij kwam in het concentratiekamp Flossenbürg, voor hem het einde, maar ook een nieuw begin was. De hoop op een nieuw begin na ons sterven gebruikte hij nooit als dooddoener, maar wel als uiteindelijk perspectief omdat de hoop ook gericht is op het vertrouwen dat God sterker is dan de dood.”

In uw boek over zijn spiritualiteit is ook een hoofdstuk over recht en de rechtsstaat opgenomen. Wat heeft spiritualiteit met de rechtsstaat te maken?

„Voor Bonhoeffer is dat als Bijbels theoloog een belangrijk thema. God is een God van gerechtigheid. De Bergrede draait om recht doen aan je medemensen, en om een God die dingen rechtzet in de samenleving. Bonhoeffer is in de laatste jaren van zijn leven steeds intenser de psalmen gaan bidden waar dit ook in naar voren komt. In het Duitse lutheranisme bestond vanouds een sterke scheiding tussen het geestelijke en het wereldlijke rijk. Maar voor Bonhoeffer lagen geloof en politiek juist heel dicht bij elkaar, net als bij zijn leermeester Karl Barth. Christus is voor hem Heer van heel het leven.”

Af en toe schrijft u in uw boek dat het lezen van Bonhoeffer u persoonlijk heeft getroffen, bijvoorbeeld als hij schrijft 'dat we alleen kunnen bidden door Jezus Christus'.

„In onze tijd bevinden christenen zich in de minderheid, naast andere gelovigen en mensen die niet geloven. Dan stuit je nog weleens op radicale uitspraken van Bonhoeffer, zoals die u net noemde. Eerst vond ik die uitspraak nogal benauwend. Er zijn toch ook moslims en joden? Is hun gebed dan zinloos? Ik denk dat Bonhoeffer bedoelt: je kunt alleen bidden vanuit het besef dat je als mens in vrede met God kunt leven. Jezus is de vredestichter, de verzoener tussen God en mensen. De nationaalsocialisten gebruikten de naam van God ook, maar niet om de naastenliefde te benadrukken. Je kunt inderdaad wel bidden tot een God van angst, maar werkelijk bidden kan alleen tot de God die mensenliefde centraal stelt en vrede brengt.”

„Bonhoeffer bedoelde niet dat joden en moslims niet echt bidden.



Dietrich Bonhoeffer. Op 9 april 1945 overleed hij in concentratiekamp Flossenbürg. Foto: ANP

Het is meer een kritische boodschap voor christenen zelf. Als je bidt, tot welke God bid je dan eigenlijk? Tot een god die jou gelijk wil geven? Het grootste deel van de kerk in Duitsland liep in Bonhoeffers tijd achter Hitler aan. Ook daar werd gebeden om de overwinning van Duitsland in de oorlog. De achtergrond was de Duitse

Zijn geloof in Gods leiding is niet een simplistisch denken dat God alle tegenwind wegveegt

gekwettheid, en de hoop dat Hitler hen van hun trauma's zou bevrijden. Voor ons is dan de vraag: wat is de God tot wie wij bidden? Is dat de god van het blanke Westen, die onze belangen behartigt? Of is het de God die ons leert dat door Christus alle mensen kinderen van God mogen zijn? Bonhoeffer zei: 'Ik heb geleerd dat we de Bijbel ook tegen onszelf in moeten lezen.' Zo kun je ook tegen jezelf in bidden. Ons gebed kan heel egocentrisch zijn, gericht op ons eigen clubje. Maar als het op Christus gericht wordt, wordt je gebed anders.”

Bonhoeffer stichtte ook een van de eerste protestantse monastieke gemeenschappen. Hoe zag het leven op het predikantenseminarie Finkenwalde eruit?

„Men stond in stilte op. Daarna was er een gezamenlijk morgengebed, met het zingen van psalmen en het lezen van een stukje uit de Bijbel. Na het ontbijt had ieder voor zich een half uur voor persoonlijke meditatie. Een week lang stond voor iedereen hetzelfde Bijbelgedeelte centraal. Daar werd de hele week in stilte op gemediteerd.

Na dat halve uur begonnen pas de colleges, 's ochtends en 's middags. De dag werd afgesloten met een avondgebed, net als bij het getijdengebed in de kloosters. Verder voerde Bonhoeffer de mogelijkheid in om op vrijwillige basis te biechten. Dat gebeurde dan voordat er avondmaal werd gevierd.”

Denkt u dat Bonhoeffer een beginpunt was van de monastieke opleving bij protestanten die we nu zien?

„Hij was niet helemaal het beginpunt. Aandacht voor monastieke gemeenschappen is er altijd wel geweest, ook in het protestantse piëtisme. In Duitsland is er vanaf de jaren dertig wel een opleving van gemeenschappelijk geestelijk leven geweest. Deze heeft na de oorlog geresulteerd in de oprichting van oecumenische en protestantse gemeenschappen. Bonhoeffers visie en vormgeving hiervan in Finkenwalde heeft daar inderdaad een grote rol in gespeeld.”

„Nog steeds zijn er in Duitsland heel veel monastieke gemeenschappen. De Evangelische Kirche heeft zelfs speciaal iemand aangesteld om dit te coördineren en het contact met de kerken te verzorgen. Er zijn gemeenschappen waarbij men echt als in kloosters samenleeft, maar er zijn ook varianten waarbij men in de wereld leeft, maar wel een aantal keer per jaar samenkomt, zoals bij de Michaelsbruderschaft. In Nederland zijn er ook evangelische en oecumenische leefgemeenschappen die zich onder meer kenmerken door gezamenlijk gebed en maatschappelijke dienstverlening. En er zijn initiatieven zoals Nijkleaster in Jorwert, met veel aandacht voor activiteiten in de sfeer van het kloosterleven.”

Zet die ontwikkeling door, denkt u? En waarom gebeurt die juist nu?

„Ja, ik verwacht wel dat die doorzet. Er komen steeds meer nieuwe initiatieven, in Nederland maar ook in Duitsland. De oerbeleving hebben veel mensen gehad in Taizé of Iona. Dat heeft ertoe geleid dat er nu overall

kloosterachtige initiatieven ontstaan. Ik denk dat mensen op zoek zijn naar plekken waar stilte heerst. Daarbij kun je invoegen in een spirituele traditie. Je hoeft dan het wiel niet opnieuw uit te vinden. Mensen beseffen, denk ik, dat hier iets wordt aangeboden dat echt en authentiek is.”

Terwijl de aandacht voor het kloosterleven groeit, hebben de kerken met teruggang te maken. Hoe valt dat te rijmen?

„In traditionele kerken mist men blijkbaar iets van gemeenschapszin, en in het monastieke leven vindt men dat wel. Je vindt er toewijding, een ernstig en toch hedendaags gemeenschappelijk beleefd geloof. Dat kan een kerk natuurlijk ook niet altijd bieden. Je hebt een sfeervolle plek nodig die rust en stilte uitstraalt. Dat is geen verwijt aan kerken. De beleving van Taizé, met duizenden jongeren uit heel Europa drie keer per dag een viering mee maken - dat massale is in de kerk natuurlijk niet te realiseren. Maar toch blijft het trekken: de sfeer die mensen in Taizé gevonden hebben.”

Wat ziet u als het belangrijkste inzicht van Bonhoeffer?

„Dat is toch wel zijn nadruk op de navolging van Christus. Het geraakt zijn door de persoon en boodschap van Jezus Christus, dat is voor mij richtinggevend, zo wil ik samen met anderen graag mijn leven inrichten. Bonhoeffer heeft zelf in een duistere periode verwoord en doorleefd wat het betekent om Christus na te volgen. En hij heeft daarvoor betaald met zijn leven, dat zal mensen blijven inspireren.”

Voor het leven - De spiritualiteit van Dietrich Bonhoeffer. Kick Bras. Uitgeverij Kok, 17,99 euro

